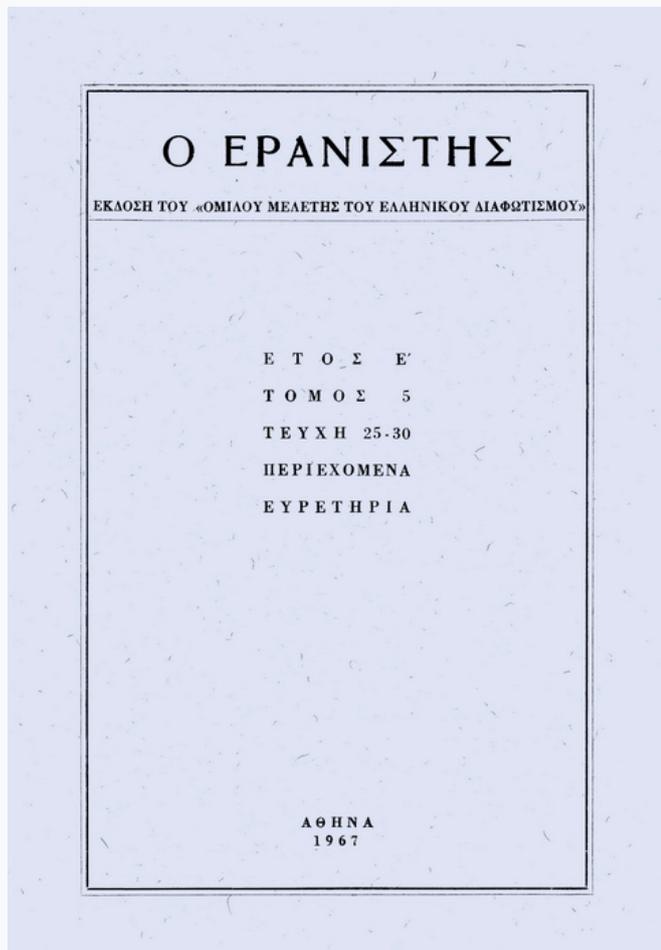

The Gleaner

Vol 5 (1967)

Αντώνιος Στρατηγός (Βιοβιβλιογραφικές έρευνες)

Κ. Θ. Δημαράς

doi: [10.12681/er.9421](https://doi.org/10.12681/er.9421)

Copyright © 2016, Κ. Θ. Δημαράς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Δημαράς Κ. Θ. (2016). Αντώνιος Στρατηγός (Βιοβιβλιογραφικές έρευνες). *The Gleaner*, 5, 1–8.
<https://doi.org/10.12681/er.9421>

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

Βιοβιβλιογραφικὲς ἔρευνες

Πρὸς τὰ τέλη τοῦ 1708, ἢ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1709, δημοσιεύεται στὴν Βενετία, ἢ, περιφημῆ πιά σήμερα, ποιητικὴ Συλλογὴ, «*Ἄνθη Εὐλαβείας*». *Ἄνθη Εὐλαβείας ἐκχυθέντα εἰς τὴν πανένδοξον Μετάστασιν τῆς θεομήτορος Μαρίας, παρὰ τινῶν τῶν τοῦ Φλαγγινιανοῦ Ἑλληνομουσείου τροφίμων τε καὶ σπουδαίων*. Ἀνάμεσα στοὺς δώδεκα αὐτοὺς τροφίμους τε καὶ σπουδαίους, ἓνας εἶναι ὁ Ἀντώνιος Στρατηγός, ἀναγνώστης Κερκυραῖος, ὅπως ἀναγράφεται στὴν οἰκεία θέση τοῦ βιβλίου.

Ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τῆς Συλλογῆς, ὁ πρεσβύτερος ἴσως νὰ εἶναι γύρω στὰ τριάντα· ὁ νεώτερος εἶναι δέκα τεσσάρων ἐτῶν¹. Ἀπὸ τὰ προβλήματα ὅσα γεννάει ἡ μελέτη τοῦ χαριτωμένου ἀλλὰ καὶ γενναίου αὐτοῦ βιβλίου, τὸ ἓνα ἀναφέρεται στὴν ἀπόδοση διαφόρων ἀωνύμων ποιημάτων του στοὺς νεαροὺς στιχουργοὺς τους. Καὶ γιὰ τὸν Στρατηγὸ παρουσιάζεται κάποιον τέτοιο ζήτημα, μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι πάντως ἓνα ποίημα, ἐκεῖνο ποὺ θὰ μᾶς ἐνδιέφερε περισσότερο νὰ ἀποδώσουμε στὸν ποιητὴ του, δὲν προκαλεῖ ἀνησυχίες, γιὰτὶ εἶναι ἐπάνυμο : πρόκειται γιὰ τὸ σονέτο ποὺ εἶναι τιτλοφορημένο «*Ὅτι ὁ θάνατος τῆς Θεομήτορος ἐστάθη ἡ θεϊκὴ ἀγάπη*»· κομποτέχνημα λαξευμένο ἐπάνω στὸ γραφικὸ λόγιον «*κραταιὰ ὡς θάνατος ἀγάπη*».

Δὲν ἔχουμε λόγο νὰ σχολιάσουμε τὴν κάποια ψυχρότητά του, ἢ τὴν τυπικὰ μπαρόκ ἐκζήτησή του : τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ὀλίγα νέα στοιχεῖα ὅσα ἔχω νὰ παρουσιάσω στὸ σημειώμά μου τοῦτο, ἀναφέρεται

1. Ἡ ἐργασία τὴν ὁποία παρουσιάζω ἐδῶ στηρίζεται σὲ ἔρευνες καμωμένες στὴν Βενετία καὶ τὴν Πάδοβα : Βενετία : Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο, Μαρκεζιανή, Κρατικὸ Ἀρχεῖο. Πάδοβα : Παλαιὸ Ἀρχεῖο Πανεπιστημίου, Σεμινάριο. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν μου αὐτῶν ἔχουν ἐνσωμα-

τωθεῖ στὴν τρίτη ἐκδοσὴ τῆς *Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, ἀλλὰ ἀνάλυση τῶν στοιχείων ὅσα συνέκέντρωσα, δὲν ἔχω δώσει ὡς σήμερα. Εἰδικὴ μελέτη μου γιὰ μερικὰ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὰ *Ἄνθη Εὐλαβείας* πρόκειται νὰ ἐκδοθεῖ στὸ *Τετράδιον Τέταρτον* (στὴν μνήμη τοῦ Ἀνδρέα Καμπᾶ).

στην ηλικία του σονετογράφου : ο 'Αντώνιος Στρατηγός είχε γεννηθεί είτε τις έντελῶς πρώτες ἡμέρες του 1692, είτε, μᾶλλον, μιάν ἀπὸ τις τελευταῖες ἡμέρες του 1691¹. Συνεπῶς ὅταν γράφει τὸ ποίημά του αὐτό, εἶναι περίπου δέκα ἐπτὰ ἐτῶν. Οἱ γλυκασμοὶ («καὶ θάνατον γλυκὺν αὐτῆς νὰ δώσῃ»), ἡ ἀνάμιξη τῆς μυθολογίας μὲ τὴν χριστιανικὴ πίστη (ὁ 'Ερωτας ποὺ παίρνει ἐντολὴ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ νὰ θανατώσει τὴν θεομήτορα), ὅλα αὐτὰ βεβαιώνουν τὸν καιρὸ καὶ ἰσχυρὸ λόγο τοῦ Renan, ὅτι ὁ θαυμασμὸς εἶναι πάντοτε ἱστορικός : ὅταν δοῦμε αὐτὸ τὸ παιδί ποὺ εἶχε μπεῖ δυὸ χρόνια πρὶν στὴ σχολή, νὰ προσπαθεῖ νὰ πειθαρχήσει τὸν φυσικὸ ἑλληνικὸ λόγο στοὺς αὐστηροὺς κανόνες τῆς λογίας στιχουργικῆς, θὰ καταλάβουμε πὺ καλὰ καὶ θὰ ἐκτιμήσουμε πὺ σωστὰ τὴν προσφορὰ του. 'Εκεῖνο ποὺ θὰ εἶταν πὺ δύσκολο νὰ ἐξηγήσουμε, εἶναι τὸ πῶς ὕστερα ἀπὸ μιὰ τόσο λαμπρὴ ἐξόρμησή του στὴν λογοτεχνία μας, φαίνεται νὰ τὴν ἐγκαταλείπει γιὰ μακρὰ σειρὰ ἐτῶν : τοῦ φαινομένου αὐτοῦ ὑπάρχουν συλλογικὰ αἰτία, ποὺ δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, ἀλλὰ καὶ ἀτομικά, στὰ ὁποῖα πάντως θὰ πλησιάσουμε, ἀφοῦ ἄξονα τῆς μελέτης μας ἔχουμε τὴν βιογραφία τοῦ νεαροῦ στιχουργοῦ.

Κερκυραῖος. Στὴν Κέρκυρα εἶχε γεννηθεῖ, κερκυραῖος ἐγγράφεται στὴν σχολή, καὶ ἔτσι, ἐπίσης, ὑπογράφεται στὸ ποίημα. 'Ὡστόσο ἡ οἰκογένειά του εἶταν ἀπὸ τὴν Κρήτη· ὁ 'Αντώνιος εἶναι γιὸς τοῦ Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι θὰ εἶχε προσφέρει ὑπηρεσίες στὴν Βενετικὴ πολιτεία τὸν καιρὸ τοῦ κρητικοῦ πολέμου : τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀργότερα, στὰ 1732, ἀναγνωρίσθηκε στὰ παιδιὰ τοῦ Μιχαήλ ἡ *citadinanza*². Δὲν γνωρίζουμε ἂν καὶ πότε ἐπέρασε ἡ οἰκογένεια ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στὴν Βενετία· ἕνας κλάδος εἶχε καταφύγει στὴν Ζάρα, καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐγεννήθηκε σὲ μερικοὺς ἱστοριογράφους ἡ ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιὰ δαλματικὴ οἰκογένεια.

Πάντως, πτωχότατος, ἐπειδὴ ἡ οἰκογενειακὴ περιουσία χάθηκε στὴν Κρήτη, ὁ 'Αντώνιος διεκδικεῖ στὰ 1705 μιὰ θέση ὑποτρόφου στὴν Φλαγγίνειο, καὶ φαίνεται νὰ τὴν ἐπέτυχε³. Τὸ 1711, ἀφοῦ ἔληξε ἡ

1. Γιὰ τὴν γέννηση τοῦ Στρατηγοῦ ἔχουμε τὸ πιστοποιητικὸ ἀπὸ 4 'Ιανουαρίου 1691 (ἐνετικὸ ἡμερολόγιο, δηλ. 1692), τοῦ ὁποῖου δημοσιεύεται ἐδῶ φωτογραφία. 'Επειδὴ πρόκειται γιὰ βάπτιση, συμπεραίνω ὅτι ἡ γέννηση θὰ συνέπεσε μὲ τὸ τέλος τοῦ 1691. (Κρατ. 'Αρχ. Rif. 547).

2. Βεβαίωση γιὰ τὴν *citadinanza* ἔχει ἐκδοθεῖ στὶς 14 Αὐγούστου 1732 (Μαρκιανή, Ms Ital. 6778).

3. Στηρίζομαι σὲ ἀρχεῖακὸ στοιχεῖο τῶν *Riformatori* (Κρατ. 'Αρχεῖο Rif. 547) ὅπου ἀποφασίζεται ἡ πλήρωση τριῶν κενῶν θέσεων τοῦ Κωττουριανοῦ καὶ πέντε τοῦ Φλαγγινεοῦ.

προβλεπομένη έξαετία τῶν σπουδῶν του στὴν Φλαγγίνειο, ἐπιδιώκει μιὰ θέση ὑποτρόφου στὸ Κωττουιανὸ κολλέγιο τῆς Πάδοβας· χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ σύσταση τὴν ὁποία ἐξέδωσε τότε γι' αὐτὸν ὁ Φιλαδελφείας Μελέτιος, ὁ Τυπάλδος¹. Φαίνεται καὶ αὐτὴν τὴν θέση νὰ τὴν ἐπέτυχε, ἀρκετὰ γρήγορα². Στὸ μεταξύ, ἐγράφηκε καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας (1712), ὅπου ἀνανέωσε γιὰ μερικὰ χρόνια τὴν ἐγγραφή του, ἀλλὰ χωρὶς τὸ ὄνομά του νὰ ἐμφανίζεται στοὺς πίνακες τῶν ἀποφοίτων³. "Ὁμως ὅλα μοιάζει νὰ τὸν ὀδηγοῦν πρὸς τὴν ἀποξένωση ἀπὸ τὴν νεοελληνικὴ λογοτεχνία στὴν ὁποία εἶχε δώσει ἀπὸ νωρὶς ὑποσχέσεις ἄξιες λόγου : τὸ 1716 τοῦ προσφέρθηκε ἡ θέση τοῦ Διευθυντῆ στὸ Κωττουιανὸ Κολλέγιο, καὶ τὴν ἐδέχθηκε. Νεώτατος ἀκόμη, καὶ ἄγουρος, θὰ ἀφιερῶσει τὸ κύριο μέρος τῶν δυνάμεών του στὴν διεξαγωγή τῶν ἔργων τὰ ὁποῖα ἀνέλαβε· μέσα στὸν κλειστὸν ὀρίζοντα τῆς σχολῆς του, φορτωμένος διοικητικὲς ὑποχρεώσεις, ἀποκομμένος ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα τῶν συμπατριωτῶν του, ὅπου κι ἂν εἶχαν ἐγκατασταθεῖ, εἴτε στὴ Βενετία, εἴτε στὴν Κέρκυρα, εἴτε ὅπουδήποτε ἄλλοῦ, θὰ περάσει ὅλα τὰ ὑπόλοιπα χρόνια του, ὡς τὸ θάνατό του, 1758 : σαράντα πέντε χρόνια, μέσα στὸ Κολλέγιο, τὰ τρία μαθητῆς, τὰ ὑπόλοιπα Διευθυντῆς⁴.

Ἄλλὰ ἐνῶ ἀπὸ τοὺς πέντε ὑποψηφίους γιὰ τὸ Κωττουιανὸ ἀναγράφεται ποιοὶ προκρίθηκαν, ἀπὸ τοὺς ἔξι τοῦ Φλαγγινείου δὲν ξεχωρίζει κανεὶς. Ἡμερομηνία διαβάξω 29 Ἰανουαρίου 1705, δηλαδὴ 1706· κατόπιν ὅμως τὸ πιστοποιητικὸ γιὰ τὴν ἡλικία τοῦ Στρατηγοῦ ἐπικυρώνεται στὶς 24 Ἰανουαρίου 1706, δηλαδὴ 1707. Γιὰ τοῦτο δὲν εἶμαι ἐντελῶς κατηγορηματικὸς ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἔτος τῆς εἰσαγωγῆς του. Ὁ Κ. Μέρτζιος ἔχει ἰδεῖ τὸ σημεῖωμα τοῦ ἀρχείου τῶν Riformatori (βλ. *Μικρὸς Ἑλληνομνήμων*, Ἀθήνα 1939, σ. 123), ἀλλὰ δὲν τὸ χρονολογεῖ.

1. Φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου δημοσιεύεται ἐδῶ (Κρατικὸ Ἀρχεῖο, Rif. 547) καθὼς καί, ἀπὸ τὴν ἴδια συλλογή, σχετικὴ αἴτηση τοῦ Στρατηγοῦ ἀχρονολόγητη.

2. Γιὰ τὴν ἐγγραφή τοῦ Στρατη-

γοῦ στὸ Κωττουιανὸ ἔχουμε τὴν βεβαίωση τὴν ὁποία δίνει, σχεδὸν σύγχρονα μὲ τὴν βεβαίωση τοῦ Μελετίου, ὁ Νικόλαος Κομνηνὸς Παπαδόπουλος (6 Ἰουνίου 1711) Κρατ. Ἀρχεῖο, Rif 547.

3. Εὐχαριστῶ θερμότατα καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴν, τὴν D.ssa Lucia Rossetti, ἡ ὁποία διευκόλυνε πάντοτε πολὺ τὶς ἔρευνές μου στὸ παλαιὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας, καὶ μὲ συμπαραστάθηκε σ' αὐτές. Στὴν ἀνεξάντλητη προθυμία καὶ εὐγένειά της ὀφείλω τὴν ἐξακρίβωση τῶν σχετικῶν μὲ τὶς ἐγγραφές τοῦ Στρατηγοῦ στὸ Πανεπιστήμιο, γιὰ τὰ ἔτη 1712/13, 1713/14, 1714/15, καὶ 1715/16.

4. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν παραπάνω σημείωση, ὁ Στρατηγὸς δὲν ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν Πάδοβα στὰ χρόνια 1712 καὶ 1716. Τότε ὅμως, πάλι, στὶς 15 Μαΐου τοῦ 1716, διαδέ-

Οί σύγχρονοί του, Ἴταλοί καὶ Ἕλληνες, τὸν τιμοῦν. Οἱ μνεῖες τὶς ὁποῖες βρίσκουμε σὲ ἔργα Ἑλλήνων λογίων (Προκοπίου ἢ ὅσοι ἐδιάβασαν τὴν ἀπαρίθμηση τοῦ Προκοπίου) εἶναι συμβατικές· τῶν Ἰταλῶν εἶναι φανερό ὅτι στηρίζονται σὲ περισσότερο συγκεκριμένες ἐμπειρίες. Ὁ ἴδιος φροντίζει νὰ ἀγκιστρώνεται κάπως στὴν πνευματικὴ ζωὴ: γράφει ἀρχαῖα ἐπιγράμματα, σαπφικά ἄσματα, ἀνακρεόντεια τοῦ κάποτε, στὰ πρῶτα χρόνια, στολίζου ἐκδόσεις ἑλληνικῶν ἔργων¹, ἀλλὰ τοῦ ὀλοένα καὶ περισσότερο ἀναφέρονται σὲ δυτικούς ἢ βρίσκουν τὴ θέση τους σὲ δυτικὰ δημοσιεύματα². Στὰ 1733 δίνει τὴν «Ἐκάβη» μεταφρασμένη σὲ στίχους ἰταλικά· στὸν πρόλογο πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνώστες τοῦ ὅτι ἔχει ἐτοιμάσει καὶ μετάφραση τοῦ Πινδάρου, ἡ ὁποία, ὅμως, ὅσο γνωρίζω, δὲν ἐδημοσιεύθηκε. Αὐτὴν τὴν ὥρα θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν ποῦμε ἰταλὸ ἑλληνοιστὴ· μὰ γιὰ τοὺς ξένους ἡ ἑλληνικὴ του καταγωγὴ ἀποτελεῖ μία πρόσθετη ἰδιότητα.

Ὁ Μιχαηλάγγελος Carmeli, μεταφραστὴς καὶ ἐκεῖνος τοῦ Εὐριπίδη, προσφωνεῖ τὸν Στρατηγὸ ἑλληνικά καὶ λατινικά: ... «σέ, ἄνδρα σοφώτατον, καὶ μὴ μόνον ἐν τοῖς γράμμασι μὲν τῆς Ἑλλάδος γεγονότα τε καὶ τεθραμμένον, ἀλλὰ δὲ καὶ σπουδῇ καὶ ἀκριβεῖα οὕτως ἡσκημένον, ὥστ' οὐδὲ πάντα τὸν χρόνον, οὐδὲ πάντα τὸν φθόνον σκότος τῇ σοφίᾳ τῇ σῆ (τοσοῦτον γὰρ διαφερόντως προέχεις) ἐμποιῆσαι δύνασθαι...»³. Ὁραία περιγραφή τοῦ Ἀντωνίου Στρατηγοῦ μᾶς ἔχει ἀφήσει, ἀνεκδοτὴ, ὁ ἀνηψιὸς τοῦ, μαθητὴς του, διάδοχος του γιὰ λίγο, καὶ ἀργότερα ἀπὸ τοὺς πιὸ σημαντικούς ὑδραυλικούς τοῦ Βενέτου, ὁ Σίμωνας Στρατηγός: «... Uomo colto, valente nella lingua greca mirabile per la pazienza

χεται τὸν Δημήτριο Μπουμπούλη στὴν διεύθυνση τοῦ Κωττουνιανοῦ. Συνεπῶς, ὅσο καὶ ἂν μπορούμε νὰ δεχθοῦμε σχέσεις του μὲ τοὺς Μαυροκορδάτους, ἡ εἶδηση ὅτι ἀνέλαβε γύρω στὰ 1716 τὴ διεύθυνση τῆς αὐθεντικῆς σχολῆς στὸ Βουκουρέστι (Iorga, *Istoria invariabilului romanesce*, Βουκουρέστι, 1928, σ. 64) εἶναι πάντως, μὲ κάποιον τρόπο, σφαιρική.

1. Στὰ 1711 ὁ Στρατηγὸς ἔχει ἀκόμη ἓνα ἐπίγραμμα στὰ *Παίγνια τῆς φαντασίας*, τοῦ Μαλάκη· ὕστερα, ἐκτὸς λάθους ἢ παραλείψεως, ξαναβρίσκουμε ἐπίγραμμά του σχετικὸ μὲ τὰ ἑλληνικά πράγματα, ὅταν ἀφιερῶ-

νει τὴν *Ἱστορικὴ μυσταγωγία* του, τὸ 1750, στὸν Κ. Μαυροκορδάτο.

2. Ἡ ΒΗ δίνει ὀλίγα ἀπὸ τὰ ἐπιγράμματα ὅσα αὐτὰ τὰ χρόνια ἔγραψε γιὰ ξένους ὁ Στρατηγός· συστηματικὴ ἔρευνα στὴν Μαρκιανὴ θὰ ἀπεκάλυπτε πολλαπλάσια. Θυμίζω ὅτι τὰ ὅσα ἐδημοσίευσε ἀπὸ κώδικα ὁ Σπ. Λάμπρος (ΝΕ, Ε' 1908, 424 κέ.), ἐπικαλύπτονται μερικὰ μόνον μὲ ὅσα ἀναγράφονται στὴν ΒΗ.

3. Μετάφραση Ἰπολύτου, καὶ χωριστά, *Oratio Apologetica* κλπ., σ. 2. Μὲ τὸν Carmeli συναντιέται καὶ ἄλλοτε τὸ ὄνομα τοῦ Στρατηγοῦ ὅπως σημειώνεται ἐδῶ στὴν οἰκεία θέση.

ed avvedutezza con cui si prestava alla coltura de' giovani . . . dedito a stare sempre in casa . . . Tutte l'idee erano di moderazione, e direi quasi di povertà, così volendo la condizione comune del luogo e della famiglia».

Ἀπὸ τὸν ἴδιο Σίμωνα ἔχουμε, ἀνέκδοτο κι αὐτό, ἓνα ἀξιόλογο τεκμήριο τῶν διδακτικῶν ἐπιδόσεων τοῦ θείου του. Πρόκειται γιὰ ἓνα γνωμολόγιο ἢ μᾶλλον θὰ ἔτολμοῦσα νὰ πῶ, παραθεματάριο, «Book of quotations», ὅπου οἱ παροιμίες ἐναλλάσσονται μὲ τὰ γνωμικὰ καὶ τὰ παραθέματα. Τὸ σύνολο σχολιάζεται λατινικά. Ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτό, ἂν εἶναι πρωτότυπο, ὅπως δηλώνεται στὴν ἐπιγραφή του, «Adagiogram selectio ab Antonio Stratego», συμπεραίνει κανεὶς μεγάλη ἔκταση ἐνδιαφερόντων καὶ ἀναγνώσεων τοῦ Στρατηγοῦ¹. Στὸ ἴδιο μαθηματάριο ἔχει περιληφθεῖ καὶ ἓνα ἐπίγραμμα, ἀνέκδοτο κι ἐκεῖνο, ὅσο γνωρίζω ἄς τὸ προσθέσουμε στὰ παλαιότερα γνωστά :

Ἔστι εὐφρεῖς οἱ μελαγχολικοί· Ἀριστοτέλ(ους) Προβλήμ(ατα), λ'.

Δίστιχον Ἀντωνίου Στρατηγοῦ.

*Πυκνὰ μέλαινα χολὴ νύττει φρένας, ἠδὲ σαλεύει·
τῷδ' ἔμεν εὐφύην, ἦνεπ' Ἀριστοτέλης.*

Φανερό εἶναι ὅτι ζοῦμε πιά, μὲ τὸν παλαιὸ σονετογράφο, σὲ ἓναν αἰῶνα σοφίας καὶ ὄχι τέχνης.

Ἔτσι ἀπὸ τὶς μαρτυρίες καὶ τὶς ἀσχολίες ὅλες, τὸν καταλαβαίνει κανεὶς μακρυὰ ἀπὸ τὴν λογοτεχνία, ἀλλὰ καὶ ξεκομμένον ἀπὸ τὸν νεώτερο ἑλληνισμό. Περνοῦν δέκα, εἴκοσι, τριάντα χρόνια, ἕξ ἀπὸ κάθε νεοελληνικὴ λογοτεχνικὴ ἐπίδοση, μετὰ τὸ νεανικὸ φούντωμα τοῦ 1708, ἀρχαῖα, λατινικά, ἰταλικά, ὅταν ἕξαφνα, τὸ 1745, χωρὶς τίποτε νὰ μᾶς ἔχει προετοιμάσει γιὰ μιὰ τέτοια στροφή, ὁ Ἀντώνιος Στρατηγὸς δημοσιεύει τὴν Βατραχομυομαχία, μετὰ γ λ ω τ τ ι σ μ ἔ ν η, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ τίτλου, «διὰ στίχου ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν εἰς τὸ κρητικὸν

1. Τὰ χαρτιά τοῦ Σ. Στρατηγοῦ ἔχουν κατατεθεῖ στὴν Μαρριανή. Τὸ αὐτοβιογραφικὸ Ms Ital. 5637, τὸ παραθεματάριο, Ms Ital. 6778. Ὁ ἀνεψιὸς ἐπεσκίασε ἐντελῶς τὸν θεῖο· νομίζω ὅτι δύο εἰδήσεις πού ἔφθασαν λίγο θολὰ ὡς ἐμᾶς γι' αὐτόν, ἀνάγονται πραγματικά στὸν Σίμωνα : αὐτὸς καὶ ὄχι ὁ Ἀντώνιος, ὅσο φαίνεται, ἔγρα-

ψε αὐτοβιογραφία, αὐτοῦ καὶ ὄχι τοῦ Ἀντωνίου, καθὼς φαίνεται, ἐστήθηκε τὸ ἄγαλμα (προτομὴ) στὴν Πάδοβα. Ὁ I. Valentinelli, *Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum Cod Mss Latini* (I, 1868, 159) ἔχει χρησιμοποιοῦσε, ἀλλὰ καὶ ἀλλοιώσει τὸ αὐτοβ. σημ. τοῦ ΣΣ.

ἀπλοῦν ἰδίωμα πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν τῶν φιλομαθῶν». Ἡ μετάφραση, καὶ τοῦτο ἐπίσης εἶναι χαρακτηριστικό, ἀφιερώνεται στὸν Πάνο καὶ τὸν Ζαχαρία Μαρούτζη, ἀνεψιούς τοῦ Σίμωνα Μαρούτζη : στροφή πρὸς τὸν ἑλληνισμό τῆς Βενετίας, ὕστερα ἀπὸ μακρὰ ἀπομόνωση.

Τὸ ἔργο δὲν εἶναι καλὸ : ὁ μεταφραστὴς ἔχει ξεχάσει τὴν χρῆση τοῦ ἐργαλείου· γλώσσα ἀδέξια, στιχουργία μὲ συχνὰ δρασκελίσματα. Μία λογιούσνη, πού, ὕστερα ἀπὸ τίς ἐπιτευξεις τῆς Κρήτης, ξαναγυρεύει νὰ βρεῖ τὸν ἑαυτὸ της. Μὰ ἡ Κρήτη ξαναμίλησε στὴν ψυχὴ τοῦ πρόσφυγα καὶ μετανάστη, καὶ τὸν βλέπουμε καὶ πάλι νὰ ἀναζητεῖ τὸν δρόμο πρὸς τὴν χαμένη πατρίδα. Τὸ ξύπνημα τοῦτο μᾶς ἐνδιαφέρει καὶ καθαυτὸ, γιατί δείχνει τὴν δύναμη τῆς μνήμης τῶν διασκορπισμένων κρητικῶν κάπου ὀγδόντα χρόνια μετὰ τὴν αἰχμαλωσία, ἀλλὰ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἱστορίας τῶν γραμμάτων, γιατί φανερώνει σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἔντονη τὴν παρουσία τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας μέσα στὴν ἑλληνικὴ παιδεία : θὰ εἶταν περίεργο ἢ ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Στρατηγοῦ νὰ μὴν ἐβρισκόταν σὲ κάποια ἀνταπόκριση μὲ κάποια διάθεση τῶν ἀποδήμων Ἑλλήνων. Τὰ φαινόμενα σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια εἶναι τόσο ἀραιά, ὥστε καὶ ἡ πύκνωσή τους νὰ δείχνει σὰν τυχαία· πάντως σημειῶνω μέσα στὴν εἰκοσαετία πού περιβάλλει τὴν ἔκδοση τῆς Βατραχομουμαχίας τοῦ Στρατηγοῦ : 1737 Ἐρωτόκριτος, 1745 Θυσία Ἀβραάμ, 1746 Ἐρωφίλη, 1748 Ἐρωτόκριτος, 1754 Βοσκοπούλα, 1755 Βοσκοπούλα, 1758 Ἐρωτόκριτος 1760 Θυσία Ἀβραάμ¹.

Ὅσο γιὰ τὴν Βατραχομουμαχία, περίεργο εἶναι, βέβαια ὅτι παρουσιάζεται τὸν ἐπόμενον χρόνον ἢ μετάφρασή της ἀπὸ τὸν Ὀστοβικ· σύμπτωση ; ἄμιλλα στιχουργικὴ ; δὲν διαθέτουμε στοιχεῖα γιὰ νὰ ἀποφανθοῦμε πιθανά. Περισσότερο ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ γνωρίσουμε τὸ κλίμα πού μπορεῖ νὰ ἐπροκάλεσε τὴν μετάφραση τοῦ Στρατηγοῦ· στὸ κλίμα τοῦτο, φυσικά, θὰ ἐντάξουμε καὶ τὴν παιδεία τοῦ ἴδιου τοῦ Στρατηγοῦ, καὶ τὰ τυχὸν ἐνδιαφέροντά του, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα ἀ π ὅ γ ε υ μ α μᾶς ἔδωσαν οἱ ἀσχολίες του ἐπάνω στὰ ἀρχαῖα γνωμικὰ καὶ ἡ μετάφρασή του μιᾶς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδη. Πάντως, τὸ 1744 ἐδημοσιεύθηκε στὴν Βενετία μία ὠραία ἔκδοση τῆς Βατραχομουμαχίας, μὲ δυὸ μεταφράσεις : μιὰ παλιὰ λατινικὴ καὶ μιὰ πρόσφατη ἰταλικὴ καμωμένη ἀπὸ τὸν Ἀντόνιο Lavagnoli. Ὁ παραλληλισμός, ἢ συνέκδοση τοῦ

1. Γιὰ τὸν πρόχειρον αὐτὸν ἔλεγχον καὶ Χατζηδήμου-Λαδᾶ.

ἀρχαίου κειμένου καὶ στὰ δυὸ αὐτὰ δημοσιεύματα, ἀρκοῦν γιὰ νὰ κινήσουν τὴν προσοχή μας· ἀλλὰ ὁ Lavagnoli δὲν εἶναι καθόλου ἄσχετος ἀπὸ τὸν Στρατηγὸ : ἀνήκουν στὸν ἴδιο λόγιον κύκλον, ὅπως γίνεται φανερό ἀπὸ σειρὰ τεκμηρίων.

Συγκρατῶ, δίπλα στοῦ Στρατηγοῦ, τὰ ἀκόλουθα ὀνόματα : τοῦ Lavagnoli (1718-1806) τοῦ Μιχαηλάγγελου Carmeli (1706-1766), καὶ τοῦ Μάρκου Foscarini (1695-1763). Ὁ τελευταῖος αὐτὸς φαίνεται νὰ ἔπαιξε μᾶλλον τὸν ρόλον μαικῆνα καὶ προστάτη τῶν τριῶν ἄλλων, ὅσο κι ἂν ἡ λογιόσύνη του τὸν τοποθετεῖ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μαζὶ τους. Τὸ 1742 μὲ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Foscarini στὸ ἀξίωμα τοῦ Προβλεπτῆ, δημοσιεύεται ἓνας πανηγυρικός στολισμένος μὲ στιχορρηγήματα τοῦ Στρατηγοῦ μεταφρασμένα ἀπὸ τὸν Lavagnoli καὶ τὸν ἀββᾶ Carmeli· ἄς μὴ ξεχνοῦμε ὅτι ὁ Στρατηγὸς εἶναι ὁ σαφῶς πρεσβύτερος ἀπὸ τοὺς τρεῖς. Τὸ 1743, ἔχουμε τὴν μετάφραση τοῦ Εὐριπίδου ἀπὸ τὸν Carmeli, καὶ τὸν λόγο του πρὸς τὸν Στρατηγὸ¹. Τὸ 1744 σημειώνεται τὸ δημοσίευμα τοῦ Lavagnoli· τὸ βιβλίον ἀφιερώνεται στὸν Ἀλοῖσιο Foscarini, ἀδελφὸ τοῦ Μάρκου, ἀλλὰ στὸν πρόλογον μέσα περισσότερη τιμὴ γίνεται στὸν Μάρκο καὶ στὴν βιβλιοθήκην του παρὰ στὸν Ἀλοῖσιο. "Ἐνα ἐπίγραμμα τὸ στολίζει, χαιρετισμὸς πρὸς τὸν Lavagnoli : τὸ ἐπίγραμμα αὐτὸ εἶναι ἔργο τοῦ Στρατηγοῦ" (ἄς προσθέσω γιὰ νὰ ὀλοκληρώσω τὴν εἰκόνα τοῦ πνευματικοῦ χώρου τὸν ὁποῖο μελετοῦμε ἐδῶ, ὅτι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἐνέπνευσε ἓνα σονέτο στὸν Gasparo Gozzi²)· ὅλα αὐτὰ συνθέτουν μιὰ ὠραία μορφή τοῦ Στρατηγοῦ. Μὰ τὸν ἴδιον ἀκόμη χρόνον, στὰ 1744 πάντοτε, ὁ Μάρκος Foscarini, Riformatore dello Studio di Padova, μαζὶ μὲ τὸν συνάδελφόν του Ἰωάννη Emo, χορηγεῖ ἓνα ἐφάπαξ ἀπὸ 150 δουκάτα στὸν πάντοτε πενόμενον Στρατηγὸ³. Τέλος, τὸ 1745 ἔχουμε τὴν μετάφραση τῆς Βατραχομουμαχίας ἀπὸ τὸν τελευταῖον αὐτόν. Τέτοιο φαίνεται νὰ εἶναι τὸ κλίμα ἀπὸ ὅπου βγαίνει τὸ βιβλίον.

Ἐπομένως, ὑπάρχει καὶ τὸ γλωσσικὸ ὄργανον, ἡ ξαφνικὴ τροπὴ πρὸς

1. Βλ. ἐδῶ σημ. 3 τῆς σελ. 4.

2. Παραθέτω φωτογραφίαν τῆς σελίδας μὲ τὸ ἐπίγραμμα. Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι ὁ ἀκόλουθος : *La Batrachomimachia di Oméro greca, latina e italiana*, Βενετία, 1744. Τὸ ἐπίγραμμα ἔχει ξαναδημοσιευθεῖ, τουλάχιστον μία φορά, ἀπὸ τὸν Λάμιον, *No-*

velle Letterarie S', 717. Ὅσο γιὰ τὸν Gozzi, στὸ ἀντίτυπον ποὺ χρησιμοποιῶ, τὰ δύο τελευταῖα φύλλα τοῦ βιβλίου δίνουν δύο παραλλαγὰς τοῦ σονέτου. Δὲν ξέρω ἂν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ carton.

3. Πανεπιστήμιον Πάδοβου, Arch. Ant. φάκ. 606.

τὸν κρητικὸ χρωματισμὸ τοῦ ποιητικοῦ μεταφράσματος, τονισμένη ἐμφαντικὰ ἀπὸ τὸν Στρατηγὸ. Ἄργα, περασμένα τὰ πενήντα τοῦ χρόνου, ὁ Στρατηγὸς εἶχε ξαναβρεῖ τὴ γεύση τῆς νέας ἑλληνικῆς παιδείας. Ὑστερα ἀπὸ μακρὰ χρόνια χωρισμοῦ, σχεδὸν σάράντα, δὲν ὑπῆρχε πιά τρόπος νὰ ξαναδέσει ἢ παλιὰ δοκιμὴ, τὸ σονέτο τῆς νεανικῆς Συλλογῆς, μὲ τὸ μετάφρασμα τῆς ὄριμης ἡλικίας. Ὅμως ἀξιόλογο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μεταφραστικὴ προσπάθεια τοῦ Στρατηγοῦ δὲν φαίνεται τυχαία : τὸ 1745 δίνει τὴν μετάφραση ἑνὸς ἄλλου ἔργου, πεζοῦ, ἰταλικοῦ, ἱατρικοῦ, καὶ τὸ 1750 δημοσιεύει ἕνα κατηχητικὸ βιβλίον¹. Καὶ τὰ τρία βιβλία αὐτὰ τῶν ὀρίμων χρόνων του, ἔχουν δύο στοιχεῖα κοινά : τὸ ἕνα εἶναι ἡ γλώσσα, ὅπου φανερώνεται μία ἔντονη τροπὴ πρὸς τὴν δημοτικὴν· τὸ ἄλλο εἶναι ὁ διδακτισμὸς. Ἡ ἰταλοθρεμμένη ἑλληνικὴ διασπορὰ ἔρχεται κι ἐκεῖνη νὰ συντρέξει στὸν δρόμο πρὸς τὸν διαφωτισμὸ.

Κ. Θ. Δημαρᾶς

1. Τὸ κατηχητικὸ, ἢ Ἰστορικὴ Μυσταγωγία, φέρεται ὡς μετάφραση τοῦ Claude Fleury. Τὸ πνεῦμα ὅμως τοῦ διαφωτισμοῦ εἶναι ἐκδηλὸ στὸν πρόλογο τοῦ Στρατηγοῦ : γράφει «εἰς

τὴν ἀπλουστέραν φράσιν τῆς κοινῆς γλώσσης, διὰ νὰ ἡμπορῇ διαβάζωντάς το, καθ' ἕνα καὶ μάλιστα ὁ ἀπλοῦς λαός, νὰ καταλαβαίνει εὐκόλα τὴν ἐννοίαν του».

Alto e Seco Sig. ...

Quelle infinite beneficenze che sempre a maggior parte furono dispendiate alla miserabile Nazione de' Veneti: e alla ^{Chiesa} pubblica di' eresia vendono una anima a me Antonio Stratico Nicenna del Seminario Greco di questa Università misero altro, e deplorato. Ed anche lo Landino lo mostrer mi presento a' venerabili padri dell' U. V. per implorare soccorso in quelle mie convenienze, e il S. ecc. di S. Leone in Padova. La mia necessità e casi grande che senza altra poter esser notabile senza darsi al tutto morte dell' U. V. Ricorrendo immiti a' miei genitori, e a' amici della propria patria non mi rimase altro speranza, come appare che quella poca d'iva che miserabili, m. spiriamo, a senso che se se arca no il quale se sia terminata la maggior parte de' miei studi non trovai ora ricambio sotto, e infra auctoritate dell' U. V. non sapo più che rivolgermi a chi si possa avere aiuto. So che l'ammirabile Prudenza dell' U. V. è stata sempre raccomandata in tutti i privati tempi da una retta e buona Giustizia: Onde fu viene speranza che se si consideran bene le mie convenienze, non si rifiuteranno dall' autorità vostra le mie domande: nè tra tanti altri concurrenti quali possono aver diritto alla loro propria patria sarò io infelicemente escluso da questo Beneficio, che è lo più utile de' miei giorni. Concluderò con particolare attenzione alcuna in ogni tempo e tempo: Sappiate dunque con tutta la maggior fiducia quella de' miei studi singolare che sempre ha avuto corso, in che mia patria effetti abbondanti di grazie a consolare questa mio afflitta anima con qualche carica che mi sia utile, e render una volta d'iva a' miei estinti Parenti ed a' miei in ogni questi miei precorriti: eucanti, che sono uomini de' Landini: Sicche volendo condonare cosa da qui innanzi pregare di tutto cuore. Questo Nicenna S. ecc. continua a' convenienze, ed esaltazione dell' U. V. S. ecc.

Εἰς τὸν πολυμαθῆ

ΑΝΤΩΝΙΟΝ ΛΑΤΑΓΝΩΛΟΝ,

τὸν τῷ Ομήρῳ Βατραχομουμαχίᾳ ἰταλικοῖς
μεθρμυνηδύκατε μίξοις·

Ε Π Ι Γ Ρ Α Μ Μ Α

Λιτωίῃ Σ' Ἐπαγγῆ τῷ Κρητῷ Ἐπιστάτῃ καὶ Διδασκάλῳ
τῷ ἐν τῷ κλεινῷ Παταρίῳ Κωττινιαῦ
Ἐ' ἄλλωμοσείῃ.

Σμίνης κρατερῆς ζῆλῳ σ' Ἀντώνιε ἄρτι,
Τῷ ἐπέεσσιν καλοῖς Ἀύσονίοισιν πόρες.

Ἡρώας δέρκῳ Βαξάχων, Μυῶν τ' ἐσάλαγδίῳ
Ὅρκον ὁμωμοκότας, σαυτὸν ἄδικτον ἔχειν.

Εὖ γ' ἀρετῆς ποίνωι· Παλλάς τοι γάρ κεν ὑπέιξοι·
Ἦς πέπλον βρώθῃ, κ' ἕατα βεβλάφεται.

